

**ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԱՐԱՏ ՂԱՐԻՔՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ՎԱՐՍԻԿ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ**

ՀՊՄՀ մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոն

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, ԳՊՀ,

բ. գ. թ., դոց.

varsik.nersisyan@mail.ru

DOI: 10.57236/1829-0183-2025.1(32)-36

Համառոտագիր

Ժամանակակից հայերենի բառակազմության տեսությունը, ինչպես հայտնի է, ուսումնասիրվել և մշակվել է տարբեր լեզվաբանների կողմից, սակայն որոշ հարցերում առկա տարակարծությունները երբեմն խնդիրներ են ստեղծում հատկապես դասավանդման գործընթացում, և անհրաժեշտություն է առաջանում նորանոր հետազոտությունների՝ բացահայտելու, ճշգրտելու տարբեր լեզվաբանների մոտեցումները հիմնախնդրի վերաբերյալ: Այդ առումով կարևորվում է հայերենագիտական տարբեր աշխատությունների ուսումնասիրությունը ինչպես առհասարակ ժամանակակից հայերենի բառակազմության ուսմունքի զարգացման ընթացքը ներկայացնելու, այնպես էլ այդ ուղղությամբ առանցքային նշանակություն ունեցող ձևակերպումների համեմատական վերլուծություն կատարելու տեսանկյունից:

Արդի հայերենի բառակազմության տեսության ամբողջացմանը նպաստելու նպատակով պայմանավորված՝ սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու Արարատ Ղարիբյանի (1899-1977) հիմնարար աշխատություններում (դպրոցական դասագրքերում և բուհական ձեռնարկներում) արտացոլված տեսական մոտեցումներն ու ձևակերպումները ժամանակակից հայերենի բառակազմության, ինչպես նաև նրա դասավանդման հարցերի վերաբերյալ: Ներկայացվել են տարբեր հայերենագետների գնահատականները հայ մանկավարժական լեզվաբանության հիմնադիր լեզվաբանի՝ խնդրո առարկա և հարակից այլ ոլորտներում իրականացրած գործունեության վերաբերյալ: Մասնավորապես ցույց է տրվել, որ Արարատ Ղարիբյանի ներդրումը բառակազմության ոլորտում հիմնականում դասավանդման հարցերի համակարգումն ու մեթոդական քայլաշարի մշակումն է:

Ղարիբյանի աշխատություններում առաջին անգամ հայ լեզվաբանության պատմության ընթացքում մշակվել են ինչպես լեզվի մյուս բաժինների, այնպես էլ բառակազմության դասավանդման մեթոդական քայլաշարն ու նրբությունները, որոնք հիմնականում արտացոլված են «Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա» և «Մանկավարժական լեզվաբանություն» աշխատություններում, իսկ տե-

սական ձևակերպումներն ու դրանց գործնական կիրառումը՝ տարբեր տարիների հրատարակված դասագրքերում, մասնավորապես «Հայոց լեզվի քերականություն» դպրոցական դասագրքում, որոնցից առանձնացված կարևորագույն հատվածները սույն հոդվածում ներկայացված են հնարավորինս մանրամասնորեն՝ դրանք մեկ անգամ ևս ուշադրության արժանացնելու նպատակով:

Ուսումնասիրությունը կատարվել է նկարագրական-վերլուծական և համեմատությունների մեթոդներով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. բառակազմություն, մանկավարժական լեզվաբանություն, դասագիրք, ածանցում, բարդ ածանցավոր բառեր:

ANALYSIS OF THEORETICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF WORD-FORMATION IN THE WORKS OF ARARAT GARIBYAN VARSIK NERSISYAN

Associate Professor at the Chair of Mother Tongue and Its Teaching Methodology at the Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan, Senior Researcher at the Department of the Modern Armenian Language at the NAS RA Institute of Language after

H. Acharyan, GSU lecturer, Ph.D., Associate professor

Yerevan, the Republic of Armenia

varsik.nersisyan@mail.ru

Abstract

The theory of word formation in modern Armenian, as is well known, has been studied and developed by various linguists, but the differences of opinion on some issues sometimes create problems, especially in the teaching process, creating the need for new research to identify and clarify the approaches of various linguists on the issue.

In this regard, the study of various works in Armenology is important both from the perspective of presenting the development of the doctrine of word formation in modern Armenian as a whole and from the perspective of conducting a comparative analysis of formulations of key importance in that direction.

With the aim of contributing to the advancement of a comprehensive theory of word-formation in the modern Armenian language, this paper attempts to present the theoretical approaches and formulations reflected in the fundamental works of Ararat Gharibyan (1899–1977), including school textbooks and university manuals, which address both the word-formation of the modern Armenian language and issues related to its teaching. The paper presents evaluations by various Armenologists regarding the activities of the founder of Armenian pedagogical linguistics in the given and related fields. Specifically, it is highlighted that Ararat Gharibyan's main contribution was the systematization of issues related

to the teaching of word-formation and the development of methodological algorithms.

For the first time in the history of Armenian linguistics, Gharibyan's works developed both the methodological approach and subtleties for teaching not only other sections of the language but also word formation, which are mainly reflected in his works *Methods of Teaching the Armenian Language* and *Pedagogical Linguistics*. The theoretical formulations and their practical application can be found in textbooks published over the years, particularly in the *Grammar of the Armenian Language* school textbook. Key sections from these works are presented in this article in as much detail as possible, with the aim of drawing attention to them once again.

The study was conducted using descriptive-analytical and comparative methods.

Keywords and phrases: word-formation, pedagogical linguistics, textbook, affixation, compound-affixal words.

АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТРУДАХ АРАРАТА ГАРИБЯНА ВАРСИК НЕРСИСЯН

доцент кафедры родного языка и его преподавания Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна, старший научный сотрудник отдела современного армянского языка Института языка им. Гр. Ачаряна
НА НРА, преподаватель ГГУ.

кандидат филологических наук, доцент. Ереван, Республика Армения
varsik.nersisyan@mail.ru

Аннотация

Как известно, теория словообразования современного армянского языка изучалась и развивалась различными лингвистами, однако разногласия по некоторым вопросам иногда создают проблемы, особенно в учебном процессе, и возникает необходимость в новых исследованиях для выявления и уточнения подходов разных лингвистов к проблеме.

В этом смысле изучение различных работ арменоведов важно как с точки зрения представления процесса развития преподавания словообразования современного армянского языка в целом, так и с точки зрения проведения сравнительного анализа ключевых важных формулировок в этом направлении.

С целью содействия созданию целостной теории словообразования современного армянского языка в данной статье предпринята попытка представить теоретические подходы и формулировки, отраженные в

фундаментальных трудах Арарата Гарибяна (1899–1977) – школьных учебниках и вузовских пособиях, — касающиеся словообразования современного армянского языка, а также вопросов его преподавания. Представлены оценки различных арменоведов относительно деятельности основателя армянской педагогической лингвистики в исследуемой и смежных областях. В частности, продемонстрировано, что вклад Арарата Гарибяна заключается главным образом в систематизации вопросов преподавания словообразования и разработке методических алгоритмов.

Впервые в истории армянской лингвистики в работах Гарибяна были разработаны как методические шаги и тонкости преподавания не только других разделов языка, но и словообразования, что в основном отражено в его работах *«Методика преподавания армянского языка»* и *«Педагогическая лингвистика»*. Теоретические формулировки и их практическое применение можно найти в учебниках, издававшихся на протяжении нескольких лет, особенно в школьном учебнике *«Грамматика армянского языка»*. Важнейшие фрагменты этих работ представлены в статье более подробно с целью еще раз привлечь внимание к ним. Исследование проведено с использованием описательно-аналитического и сравнительного методов.

Ключевые слова и словосочетания: словообразование, педагогическая лингвистика, учебник, аффиксация, сложно-суффиксальные слова.

Ներածություն

Ժամանակակից հայերենի բառակազմության տեսությունը, ինչպես հայտնի է, ուսումնասիրվել և մշակվել է տարբեր լեզվաբանների կողմից, սակայն որոշ հարցերում առկա տարակարծությունները երբեմն խնդիրներ են ստեղծում հատկապես դասավանդման գործընթացում, և անհրաժեշտություն է առաջանում նորանոր հետազոտությունների՝ բացահայտելու, ճշգրտելու տարբեր լեզվաբանների մոտեցումները հիմնախնդրի վերաբերյալ: Այդ նպատակով ուսումնասիրել ենք հայերենագիտական տարբեր աշխատություններ և ցույց տվել ինչպես ժամանակակից հայերենի բառակազմության ուսմունքի զարգացման ընթացքը, այնպես էլ այդ ուղղությամբ առանցքային նշանակություն ունեցող ձևակերպումների համեմատական վերլուծությունը: Այդ առումով հետա-

1 Հմմտ. Վ. Ներսիսյան, *Բառակազմության հարցերի քննությունը Ա. Այվրընյանի «Քննական քերականությոն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի» աշխատության մեջ*.- Գիտական հոդվածների ժողովածու՝ նվիրված Ղ. Ալիշանի ծննդյան 200-ամյակին, ԳՊՀ, մաս 2, 2020, էջ 210-221: Նույնի, *Բառակազմության հարցերի քննությունը Սյրեփանոս Պալասանյանի աշխատություններում*.- ԳՊՀ գիտական հոդվածների ժողովածու,

քրքրական է նաև Ա. Ղարիբյանի գիտական գործունեությունը, որին անդրադարձել ենք սույն հոդվածում՝ բառակազմության տեսության և դասավանդման հարցերի տեսանկյունից:

Ա. Ղարիբյանը, ինչպես հայտնի է, բազմաթիվ արժեքավոր աշխատությունների հեղինակ է, որոնցից են՝ «Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն» (Ե., 1937), «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ (ԵՊՀ գիտական աշխատություններ, 1939, հ. 9), «Համառոտություն հայ բարբառագիտության» (Ե., 1941), դպրոցական դասագրքեր (առաջին շրջան): Երկրորդ շրջանում գրվածների մեջ կարելի է առանձնացնել «Հայ բարբառագիտություն» (Ե., 1953), «Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա» (Ե., 1952, 1954), «Հայերենի նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ» (Ե., 1958) աշխատությունները, բազմաթիվ հոդվածներ, բառարաններ: Է. Աղայանը, հանգամանորեն վերլուծելով և որոշ հարցերում քննադատելով Ղարիբյանի տեսակետները լեզուների, բարբառների ծագումնաբանական հարցերի շուրջ, միաժամանակ հետևյալ կարևոր եզրակացությունն է անում. «.... մեզ մնում է խոսել այն մասին, թե Ա. Ղարիբյանը ինչպիսի՝ բարեխղճությամբ է ուսումնասիրում լեզվական նյութը, ինչպիսի՝ զգացումով է ղեկավարվում: Բարբառների նկարագրությունը, բնականաբար, պահանջում է խիստ մանրակրկիտ աշխատանք. քերականական մի սխալ գրություն, հնչյունական օրենքների շփոթություն և այլն կարող են բարբառագիտական աշխատանքների մեջ հսկայական թյուրիմացությունների տեղիք տալ» [Աղայան 1962: 303]:

Ղարիբյանը հեղինակ կամ հեղինակակից է դպրոցական ութ դասագրքերի, որոնցից կարևորագույնը «Հայոց լեզվի քերականություն» է՝ 1934 թ. և հետագա հրատարակություններով, որոնցից առաջինը, ըստ Աղայանի, «...բնականաբար, դեռևս շատ անկատար էր, մակերեսային,

հ. 11, էջ 272-285: Նույնի, *Ածանցման հարցերի քննությունը Մանուկ Աբեղյանի աշխատություններում*.- «Ջառնակ»-ական ընթերցումներ» հանդես, հ. 1-2 (17-18), ԳԱԱ ԼԻ հրատ., Ե., 2022, էջ 130-145: Նույնի, *Բաղադրյալ բառերի դասակարգումը Մանուկ Աբեղյանի աշխատություններում*.- Գիտական հոդվածների ժողովածու, Ե., 2023, 14, էջ 249-268: Նույնի, *Բառակազմության հարցերի քննությունը Գուրգեն Սևակի աշխատություններում*.- «Ջառնակ»-ական ընթերցումներ» հանդես, 1(19), ԳԱԱ ԼԻ, Ե., 2023, էջ 50-69: Նույնի, *Բառակազմության տեսական հարցերի քննությունը Գրիգոր Ղափանցյանի աշխատություններում*.- «Հայոց լեզվի ուսումնասիրման և ուսուցման խնդիրներ» միջազգային գիտաժողովի նյութեր, ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ, Ե., 21 փետրվարի, 2024, էջ 110-121:

շատ ու շատ սահմանումներ անճիշտ էին ու տարտամ, բայց հետագայում, պարբերական հրատարակությունների ժամանակ վերամշակվելով, դասագիրքը բարելավվեց» [Աղայան 1962: 279]: Ա. Ա. Աբրահամյանն այն «նշանակալի երևույթ» է համարում հայ դպրոցի կյանքում և այդ առթիվ գրում է. «Դասագիրքը բազմաթիվ վերահրատարակություններով գործածության մեջ մնաց ավելի քան 30 տարի: Նա (իմա՝ Ղարիբյանը, Վ.Ն.) հայոց լեզվի դասագրքեր է գրել նաև ոչ հայկական դպրոցների աշակերտների համար: Ուշագրավ է «Краткий курс армянского языка» ինքնուսուցման ձեռնարկը, որն առաջին անգամ հրատարակվեց 1944 թ., ապա ունեցավ մի քանի հրատարակություն: Բազմաթիվ դասագրքերի հեղինակը բնականաբար չէր կարող մեկուսի մնալ լեզվի դասավանդման մեթոդիկայի գիտական հիմունքների մշակումից: Եվ, իրոք, Ա. Ղարիբյանն իր գիտամանկավարժական գործունեության սկզբնական շրջանից մինչև վերջ եղավ ու մնաց նաև որպես գիտնական մեթոդիստ, խորհրդատու հայոց լեզվի ուսուցիչների համար: Գրեց տասնյակ հոդվածներ, ինչպես և գրքեր, որտեղ լուսաբանեց մեթոդական շատ հարցեր» [Աբրահամյան 1979: 24]:

Տեսամեթոդական հիմքեր

Սույն ուսումնասիրությունը կատարելիս որպես հիմք ենք ընդունել Ա. Ղարիբյանի այն աշխատությունները, որոնցում այս կամ այն չափով անդրադարձ է կատարվել ժամանակակից հայերենի բառակազմության տեսության և դասավանդման մեթոդիկայի հարցերին: Մասնավորապես դիտարկել ենք Ղարիբյանի «*Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա*» միջնակարգ դպրոցների ուսուցիչների և մանկավարժական բուհերի ուսանողության համար գրված ձեռնարկը (Երևան, 1954, 563 էջ), «*Հայոց լեզու*» V-VII դասարանների դասագիրքը (9-րդ վերահրատ., Երևան, 1961), «*Հայ մանկավարժական լեզվաբանություն*» աշխատությունը (Երևան, 1969): Ուսումնասիրության ընթացքում քննել ենք նաև Է. Աղայանի «*Հայ լեզվաբանության պատմություն*» (հատոր 2, Երևան, 1962) աշխատության՝ Ա. Ղարիբյանի գիտական գործունեությանը վերաբերող վերլուծական նյութը, «*Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*» (1984) աշխատության տվյալները, որոշ դեպքերում դիտարկումներ արել Գ. Սևակի տեսական ձևակերպումների համեմատությամբ:

Ուսումնասիրության մեթոդներ

Ուսումնասիրությունը կատարելիս կիրառել ենք նկարագրական-վերլուծական, ինչպես նաև համեմատությունների մեթոդները:

Ստացված արդյունքներ

Մեր ուսումնասիրության թեմայով պայմանավորված՝ կանդիդատ-նանք նախ «Հայոց լեզու» դպրոցական դասագրքի քննությանը, որտեղ էլ ներկայացված է բառակազմությունը: Դասագրքի «Բառի կազմությունը» բաժնում ամենից առաջ սահմանվում է բառակազմությունը. «*Լեզվի գիտության այն մասը, որը սովորեցնում է բառեր կազմելու եղանակները, կոչվում է բառակազմություն*» [Ղարիբյան 1961: 56]: Ապա սահմանվում է արմատը. «*Բառի հիմնական իմաստն արտահայտող այն մասը, որ առանց այդ իմաստը կորցնելու այլևս չի բաժանվում բաղադրիչ մասերի, կոչվում է արմատ*» [Ղարիբյան 1961: 56]: Նույն տեղում գաղափար է տրվում արմատական բառերի և առանձին գործածություն չունեցող արմատների մասին (նկատենք, որ բերված օրինակները մինչ օրս կրկնվում են գրեթե բոլոր դասագրքերում, ինչպես՝ *հի-անալ, կարդ-ալ* ևն): «*Այն մասնիկը, որը ավելացվելով արմատի կամ բառի սկզբից կամ վերջից՝ փոխում է նրա իմաստը, նոր բառ է կազմում, կոչվում է ածանց*» [Ղարիբյան 1961: 57]: Ածանցները բաժանվում են նախաձանցների և վերջաձանցների, տրվում են դրանց իմաստները՝ համապատասխան օրինակներով [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 57-61]:

«*Բարդ կոչվում են այն բառերը, որոնք կազմված են լինում երկու կամ ավելի բառերից կամ արմատներից*» [Ղարիբյան 1961: 61]: Ըստ Ղարիբյանի՝ ինչպես բարդ, այնպես էլ ածանցավոր բառերը կարող են բարդվել կամ ածանցվել [Ղարիբյան 1961: 61]: Ներկայացնում է բարդ բառեր կազմելու ձևերը հայերենում, բերում համապատասխան օրինակներ: Մասնավորապես առանձնացվում են հետևյալ կետերը.¹ Բարդ բառի մեջ սովորաբար առաջին բաղադրիչը լինում է երկրորդի լրացումը (*մարդասեր- մարդ սիրող* ևն), 2. բաղադրիչ մասերը սովորաբար միացվում են *ա* ձայնավորով, որ կոչվում է *հոդակապ (մարդ-ա-նման* ևն), 3. երբ բարդվող բառերից երկրորդն սկսվում է ձայնավորով, հոդակապ չի դրվում և երկրորդ բառի ուղղագրությունը պահպանվում է (*հանր-*

² Բոլոր մեջբերումներում կետադրությունը և ուղղագրությունը ներկայացվում են ըստ բնագրի:

օգույր ևն), 4.իբրև բացառություն՝ *ա* հոդակապը գրվում է *ամեն* բառից հետո, երբ հաջորդում է նաև ձայնավորով սկսվող բառ (*ամենաազնիվ* ևն): Եթե այն նշանակում է *ամեն բան*, ձայնավորից առաջ *ա* հոդակապ չի ստանում (ամենիմաց), հազվադեպ *ա* հոդակապը մնում է *հակա-*, *կիսա-* մասերով բարդվելիս (*հակասառաջարկ*, *կիսաառողջ*), 5. հաճախ, երբ առաջին բառը վերջանում է ի ձայնավորով՝ *ի*-ն, միանալով *ա*-ին, դառնում է *ե* (*գինի-ա-տուն—գինետուն* ևն), 6. երբ առաջին բառը վերջանում է ու ձայնավորով, վերջինս *ա* հոդակապի հետ միասին տալիս է *վա* վանկը (*ծու* և *կեր—ծվակեր*), 7. կան նաև անհոդակապ բարդություններ (հացթուխ ևն): Երբ բարդ բառը ստանում է *ածանց*, *կոչվում է բարդ ածանցավոր* (*գրավարժ*-ություն ևն) [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 61]: Այսինքն՝ դասագրքում որպես բարդածանցավոր բառեր չեն դիտարկվում երկու և ավելի արմատներից կազմված և իրենց կազմում ածանց կամ ածանցներ ունեցող բառերը, ուստի դրանք բարդ, ոչ թե ածանցավոր բառերի մեջ են ներկայացվում: Մինչդեռ ըստ Գ. Սևակի՝ «*Բարդածանցավոր են կոչվում այն բառերը, որոնք կազմված են մեկից ավելի հիմնական ձևույթներից (արմատներից) և մեկ կամ ավելի բառակազմական ձևույթից (ածանցից), օր.՝ ան-գրա-գետ*» [Սևակ 1955: 221] (հոդակապն արմատին կից է տրվում):

Ղարիբյանի դասագրքում հարադիր բառերի կազմության հետևյալ կետերն են նշվում. ա) Մեկ բառի նշանակություն ունեցող հարադիրները մեծ մասամբ բայեր են, ինչպես՝ *թույլ տալ*, *ցույց տալ* ևն, բ) երբեմն հարադիր բարդ բառերը միանում են շաղկապով կամ կապով, և յուրաքանչյուր բաղադրիչ շեշտ է կրում, ինչպես՝ *ջա՛րդ ու փշու՛ր* ևն, իսկ եթե միայն մեկն է շեշտվում, բաղադրիչները գրվում են միասին՝ դառնալով *կցական* բարդություն, գ) հարադիր բարդ բառերը լինում են նաև առանց շաղկապի, բաղադրիչների միջև գծիկ է դրվում, ինչպես՝ *գոռում-գոչյուն* ևն, դ) բաղադրիչներից մեկը փոխում է ձայնավորը կամ բաղաձայնը, կամ բառի վրա նոր հնչյուն կամ վանկ է ավելանում, ինչպես՝ *ծակ ու ծուկ*, *պարապ-սարապ* ևն, ե) հարադիր բարդ բառերը հաճախ միևնույն բառի կրկնություններն են լինում և կոչվում են կրկնավոր բարդություններ, ինչպես՝ *դառը-դառը*, *քիչ-քիչ* ևն, դրանց արանքում գծիկ է դրվում: Փաստորեն նախորդները, որ հնչյունափոխված բաղադրիչով կրկնություններ են, կրկնավոր չի համարում: Ըստ Ղարիբյանի՝ բարդ բառերի մի տեսակն էլ կոչվում է կցական բարդություն, որը կազմ-

վում է հարադիր բարդությունից, որի բաղադրիչները միասին են գրվում, ինչպես՝ *առևտուր, երթևեկություն* ևն [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 62-65]:

Բարդության մի տեսակն էլ համարում է նորագույն հապավումները (ինչպես դա անում էր Գ. Սևակը՝ ավելի մանրակրկիտ քննությամբ [տե՛ս Սևակ 1948: 158-159], թեև ըստ Է. Աղայանի՝ հապավումների և դրանց տեսակների մասին ընդհանուր գիտելիքներ է տվել նախ Ա. Ղարիբյանը՝ ավելի վաղ հրատարակված՝ հայոց լեզվի քերականության դպրոցական նոր դասագրքում [տե՛ս Աղայան 1984: 294-295])՝ հետևյալ բաժանումով. 1) Առաջին բառի կամ բառերի սկզբնամասերով և վերջին ամբողջ բառով, ինչպես՝ *պեքոպեքա* ևն, 2. բառերի սկզբնամասերով, ինչպես՝ *կենտրոմ* ևն, 3. բառերի սկզբնատառերով, ինչպես՝ *ԱՄՆ* ևն. այս դեպքում եթե հապավվող բառերը հասարակ անուններ են, հապավումը գրվում է փոքրատառերով, իսկ եթե հատուկ անուններ են, գրվում են մեծատառերով [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 68-69]:

Բառակազմության հարցերը Ղարիբյանը քննել է նաև ձևաբանության բաժնում՝ յուրաքանչյուր խոսքի մասի անդրադառնալիս: Դրանցում ներկայացված են միայն տվյալ խոսքի մասը կազմող ածանցները՝ իմաստային որոշ մեկնաբանություններով: Որպես գոյականակերտ ածանցներ են ներկայացված *ակ, ան, անք, անակ, արան, արք, եստ, իք, իչ, մունք, յակ, յուն, որդ, ու, ութուն, ուհի, ում* (սրա հին ձևն է *ումն*, նաև՝ *ունք* ածանցով՝ *ուսմունք, արարմունք* ևն), *ույթ, ույք, ունք, ուստ, պան, վածք, վոր, ավոր, ք* [տե՛ս Ղարիբյան 1961:129-131]: Ածականակերտ վերջածանցներն են՝ *ական, ային, անի, ատ, ավետ, (ա)վոր, (ա)վուն, եղ, եղեն, ենի, ե, ի, ալի, ելի, ին, կոտ, յա, ովի, ոտ, ու, ուն*³: Ժխտական ածանցներն են՝ *ան* (դրվելով գոյականների վրա՝ կազմում է ժխտական ածականներ՝ *անտուն, անտուն, անտուն*, դրվելով բայարմատների վրա՝ կազմում է ածական՝ *անզգա*, դրվելով ածականների վրա՝ ժխտում է նրանց նշանակությունը՝ *անհավասար*), նշվում է, որ *ան*-ը ամեն ածականի վրա չի կարող դրվել, ինչպես մյուս ժխտական նախածանցները՝ *ապ* կամ *ապա, տ, դժ, չ* [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 141-143]:

Թվականները բաժանում է *պարզ, բարդ* և *բաղադրյալ* տեսակների: *Բարդ* է համարում այն թվականները, որոնք կազմված են մեկից

³ Ղարիբյանն ածանցներից առաջ կամ հետո գծիկ չի դնում, ուստի մենք ևս այդպես ենք ներկայացնում:

ավելի արմատից և գրվում են մեկ բառով՝ *տասներեք, հիսունութ* ևն (11-99), *բաղադրյալ* են այն թվականները, որոնք բաղկացած են երկու և ավելի անկախ բառերից. ամեն մի բառ գրվում է առանձին. *վեց հազար երկու հարյուր հիսունչորս* [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 148]:

Բայաժանցներին ևս անդրադարձ կա. ըստ Ղարիբյանի՝ «Անորոշ դերբայն ունենում է *ել* կամ *ալ* մասնիկներ, որոնք դերբայական ածանց են. բաղաձայնը անորոշ դերբայի բուն ածանցն է, *ե* և *ա* ձայնավորները *խոնարհիչներ* են (լծորդներ)» [տե՛ս Ղարիբյան 1961:168]: Որպես բայ-ածանցներ ներկայացված են՝ «*ն, չ, են, ան, վ, ացն, եցն, ցն, ուր, ալ* (հազվագյուտ՝ *կուր, սլ, շլ* և նմ.)» [տե՛ս Ղարիբյան 1961:169]: Նշենք, որ Ղարիբյանը միայն անորոշ դերբայի հիմքն է առանձնացնում, իսկ մյուս դերբայների կազմությունը հենց անորոշի հիմքով է բացատրում: Ածանցներ է համարում նաև անկատարի *ում*, ապառնու *ելու*, *ալու* վերջավորությունները (վերջինների համար գրում է՝ *աժանցներ* կամ *վերջավորություններ*), վաղակատարի բուն վերջավորությունն է («դերբայական ածանցը) *ել*, իսկ *աց* և *եց* մասնիկները հիմքաձանցներն են»: Հարակատար դերբայը «վերջավորվում է *ած* և *ացած*, կամ *եցած* ածանցներով, բուն ածանցն է՝ *ած*, ենթակայականի բուն ածանցն է՝ *ող*» [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 167-181]:

Բառակազմության հարցերին Ա. Ղարիբյանն անդրադարձել է նաև մեթոդական գրականության էջերում: Մասնավորապես «Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա» աշխատության մեջ հանգամանորեն ներկայացնելով բառակազմության ուսուցման քայլերը հինգերորդ դասարանում՝ միաժամանակ սահմանում է համապատասխան գիտակարգերն ու բերում օրինակներ: Այսպես՝ կարևորելով բառակազմության ուսուցման դերը բառապաշարի հարստացման գործում՝ նշում է, որ «...բառերի վերլուծությունը կամ մասերի տարրալուծելը հնարավորություն է տալիս բառը ստուգաբանել և այդ միջոցով հասկանալ» [Ղարիբյան 1954: 129]: Այդ գործում առանձնացնում է երկու նպատակ՝ «1.որ սովորողը կարողանա հեշտությամբ պարզել իր համար բառի կազմությունը և այդ միջոցով հասկանալ բառի իմաստը և 2.որ սովորողը կարողանա բառերով, արմատներով և ածանցներով նոր բառեր կազմել և օգտագործել իր խոսքի մեջ» [Ղարիբյան 1954: 130]:

Բառակազմության ուսուցումն առաջարկում է սկսել բառի մասին «հասկացությունը թարմացնելով»՝ գրել անիմաստ հնչյունակապակցությո-

յուններ և դրանք հակադրել իմաստ ունեցող համապատասխան միավորների հետ՝ ընդգծելով, որ դա որևէ կոնկրետ լեզվի կարող է վերաբերել: Ըստ նրա՝ «...առաջին քայլը պետք է լինի բառի արմատի մասին գաղափար տալը, դրա հետ կապված է նաև ածանցի ուսուցումը, որովհետև, երբ սովորողները գաղափար են կազմում արմատի մասին, ինքնաբերաբար հասկանալի է դառնում ածանցի նշանակությունը:վերցվում է մի ածանցավոր բառ և աստիճանաբար դուրս նետվում մեկ ածանցը մյուսի հետևից, մինչև որ մնում է արմատը. օրինակ՝ *անհավանականություն*» [Ղարիբյան 1954: 131]: Տվյալ դեպքում հասնելով «հավան» բաղադրիչին՝ սահմանվում է արմատը. «*Այսպիսով, բառի հիմնական իմաստն արտահայտող այն մասը, որն առանց իմաստը կորցնելու այլևս չի բաժանվում բաղադրիչ մասերի, կոչվում է արմատ*», ավելի համառոտ՝ «...բառի հիմնական իմաստն արտահայտող անբաժանելի (աննվազելի) մասը կոչվում է արմատ» [Ղարիբյան 1954: 132]: Ուշագրավ է այն, որ ըստ նրա՝ ուսուցիչը պետք է մի շարք բառեր գրի գրատախտակին, առաջարկի դասարանին կարդալ, մտովի բաժանել մասերի և գտնել արմատները: Աշակերտը պետք է բացատրի, թե ինչպես գտավ արմատը, իսկ եթե սխալվում է, ուսուցչի թույլտվությամբ այն ուղղում է դասարանը [տե՛ս Ղարիբյան 1954: 132-133] (ակամա ուզում ես հարցնել՝ սա սովորողակենտրոն մոտեցում չէ՞ արդյոք, որը մեր օրերում համարվում է «նորարարություն»՝ «հինը» որակելով որպես «ուսուցչակենտրոն»): Այնուհետև պետք է աշխատանք տանել արմատների անկախ և կախյալ լինելու վերաբերյալ: Արմատի մասին հաստատուն գիտելիքներ տալուց և դրանք ամրապնդելուց հետո նոր պետք է անցնել ածանցների ուսուցմանը: Այդ աշխատանքը պետք է կատարել ընտրված արմատներին մասնիկներ ավելացնելով, դրանցով պայմանավորված իմաստային տարբերությունները բացատրելով: Ուսուցիչը եզրակացնում է, որ՝ 1. Հայերենում կան հատուկ մասնիկներ, որոնք առանձին վերցրած նշանակություն չունեն, բայց համապատասխան արմատների միանալով նոր բառեր են կազմում: 2. Այդ մասնիկներն ավելանում են կա՛մ արմատի վերջից, կա՛մ արմատի սկզբից: 3. Ամեն մի արմատի ամեն տեսակ մասնիկ միացնել չի կարելի: Արմատներն ու մասնիկները իրենց բովանդակությամբ համապատասխան պետք է լինեն բառ կազմելու նպատակներին» [Ղարիբյան 1954: 135]: Ապա պետք է ասել, որ այդ մասնիկները կոչվում են *ածանցներ*, և տալ սահմանումը. «Այն մասնիկը, որը ավելացվելով

արմատի կամ բառի վրա, փոփոխում է նրա իմաստը, նոր բառ է կազմում, կոչվում է ածանց» [Ղարիբյան 1954: 135]: Հաջորդիվ ներկայացվում են վերջաձանցներն ու նախաձանցները, առանձնացվում են ժխտական նախաձանցները: Մանրամասնելով, թե ինչ կարգի առաջադրանքներ պետք է կատարել և ինչ փուլերով, այնուհետև ցույց է տալիս բարդ բառերի ուսուցման քայլաշարը [տե՛ս Ղարիբյան 1954: 137]: «Ուշադրություն հրավիրելով բարդ բառերի երկու բաղադրիչ արմատների մեջ ընկած ա ձայնավորի վրա,—շարունակում է Ղարիբյանը,— ուսուցիչը բացատրում է, որ այդ երկու արմատները կապվում են *ա* հնչյունով, որը կոչվում է հոդակապ, ըստ որում հայերենում կա միայն մեկ հոդակապ, որն է՝ *ա*» [Ղարիբյան 1954: 137]:

Փոքրադառ-փոքր տառ, խնկածաղիկ-խունկի ծաղիկ և նմանատիպ օրինակներով ցույց է տրվում, որ «առաջին արմատը լինում է միշտ երկրորդի լրացումը, հատկապես հոլովական լրացումը՝ սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական, ներգոյական հոլովներով: Ածականը սովորաբար լինում է գոյականի լրացումը [տե՛ս Ղարիբյան 1954: 138]: «Դրանից հետո արդեն ուսուցիչը կատարում է եզրակացություն. բառերը բարդվելիս հաճախ արտահայտում են լրացական կապակցություն, որի մեջ առաջին արմատը լրացնում է երկրորդը (լրացյալ), ուրեմն՝ լրացնող բառը պետք է դնել իբրև առաջին բաղադրիչ, իսկ լրացվողը՝ երկրորդ բաղադրիչ: Այդ բաղադրիչների արանքում դրվում է հոդակապը՝ *ա*» [Ղարիբյան 1954: 138]: Այս կանոնով կազմվում են իսկական բարդությունները: Ուշագրավ է բարդաձանցավոր բառերի բացատրությունը: Ըստ Ղարիբյանի՝ պետք է սովորեցնել, որ բարդ բառերը նույնպես կարող են ածանցվել, ինչպես պարզ բառերը. այդ դեպքում նրանք կոչվում են «բարդ ածանցավոր» բառեր: Դրանք որպես բարդ բառի տեսակ են ներկայացվում, և եզրույթն էլ առանձին բաղադրիչներով է գրվում՝ «բարդ ածանցավոր»: Ըստ Ղարիբյանի՝ «*Այն բարդությունները, որոնք այդ կանոններից շեղվում են, կոչվում են անիսկական*» [Ղարիբյան 1954: 139]: Ինչպես տեսնում ենք, Ղարիբյանը ոչ միայն մանրակրկիտ ներկայացնում է բառակազմության համակարգը, այլև մատնանշում է նրա ուսուցման քայլերն ու նրբությունները, որոնք այսօր էլ արդիական են և շատ օգտակար կարող են լինել դասավանդողներին առհասարակ: Ավելի ուշ «Հայ մանկավարժական լեզվաբանություն» աշխատության մեջ Ղարիբյանը գրում է. «Մի անգամ ևս վերանայելով

լեզվաբանության պատմությունը՝ հանգեցինք այն եզրակացության, որ լեզվաբանական գիտության սկզբնավորման շրջաններից սկսած մինչև մեր օրերը գոյություն է ունեցել և հետևողականորեն զարգացել ու կիրառվել է մի ուղղություն, որ մենք կոչեցինք *մանկավարժական լեզվաբանություն*» [Ղարիբյան 1969: 2]: Ղարիբյանի դիտարկմամբ՝ այս աշխատության մեջ անդրադարձ է կատարվել վերոհիշյալ ուղղության արդի խնդիրներին: Այստեղ գրեթե նույն սկզբունքով, սակայն ավելի համառոտ ներկայացվում են բառակազմության հիմնական հասկացությունները, դրանց սահմանումներն ու ուսուցման քայլերը: Ըստ կազմության՝ բառերը բաժանում է պարզ, բարդ, ածանցավոր, բարդ ածանցավոր տեսակների, տալիս է դրանց սահմանումները: «Պարզ են կոչվում արմատական բառերը, որոնց կազմությունը *անձեռնմխելի է և որոնցից առանց իմաստի աղճատման ոչ մի հնչյուն առնել չի կարելի*: Օրինակ՝ *պատր, տուն, սեղան* և նման բառերը եթե որևէ հնչյուն կորցնեն, կորցնում են նաև իրենց արտահայտած իմաստը, դադարում են բառ լինելուց» (ընդգծումները՝ Վ.Ն.) [Ղարիբյան 1969: 115]: *Անգործություն* բառի օրինակով ցույց է տալիս, որ կան բառեր էլ, «որոնք բաղկացած են արմատից և մասնիկներից, որոնց կորուստը չի զրկում արմատն իր իմաստից», և դրանք ածանցավոր բառերն են [տե՛ս Ղարիբյան 1969: 116]: Համառոտ ներկայացնում է նախածանցներն ու վերջածանցները, դրանց ծագումն ու առաջացումը, կենսունակ և ոչ կենսունակ լինելը, մոտավոր քանակը, քերականական արժեքը՝ նկատի ունենալով տարբեր խոսքի մասեր կերտելու առանձնահատկությունը, իմաստային նրբերանգները ևն [տե՛ս Ղարիբյան 1969: 116-118]: Բարդ բառերի մասին գրում է. «*Բարդ բառերը կազմված են լինում երկու և ավելի արմատներից: Հայոց լեզուն բարդություններ կերտելու շեշտված հատկություն ունի, այդ պատճառով էլ նրա բառապաշարի մեջ բարդությունները կազմում են բավական մեծ թիվ: Բարդության միջոցով հայերենը հնարավորություն ունի շար ավելի բառեր թարգմանելու, քան շար այլ լեզուներ*», «*Հայերենի բառաբարդությունը կատարվում է երկու կանոնով՝ ձևաբանական և շարահյուսական: Ձևաբանական բարդությունները նրանք են, որոնք արտահայտում են հոլովական կապակցությունների իմաստ և վերջին հաշվով, նույնպես շարահյուսական կապակցություններ են....*» [տե՛ս Ղարիբյան 1969: 118-120]: Բերում է համապատասխան օրինակներ՝ ներկայացնելով իսկական, հարադիր, կցական բարդությունները:

Եզրակացություն

Ա. Ղարիբյանի ներդրումը բառակազմության ոլորտում հիմնականում դասականի հարցերի համակարգումն ու մշակումն է:

Ղարիբյանի մոտեցումները ժամանակակից լեզվաբանների համեմատությամբ հիմնականում չեն տարբերվում: Նա նույնպես, ինչպես Գ. Սևակը, ընդունում է բառերի բարդացման ցանցի տեսակը, թեև ձևակերպումների առումով կան տարբերություններ: Սակայն Ղարիբյանի մոտեցումն այլ է. «*Երբ բարդ բառը ստանում է ածանց, կոչվում է բարդ ածանցավոր (գրավարժ-ություն են)*» [տե՛ս Ղարիբյան 1961: 61]:

Ուշագրավ է նաև ածանց չընդունող բարդ բառերի վերաբերյալ դիտարկումը, ըստ որի՝ այդպիսի բառերն անհսկական բարդություններ պետք է համարել: Ղարիբյանը, ինչպես նախորդող լեզվաբանները, շարունակում է ածանց համարել դերբայական վերջավորությունները (*-ելի, -ալու* են)՝ դրանք դիտարկելով իբրև անորոշի հիմքին ավելացող մասնիկներ:

Գրականության ցանկ

1. Abrahamyan A. A. S. Gharibyan (Ts'ndyan 80-amyaki ar'thiv). "Patmabanasirakan handes", h. 2, Yerevan, 1979, page 17-27. [Abrahamyan A. A. S. Gharibyan (On the Occasion of the 80th Anniversary). "Historical-Philological Journal", vol. 2, Yerevan, 1979, pp. 17-27.]
2. Aghayan E. B. Hay lezvabanut'yan patmout'yan, hator 2. Yerevan State University Press, Yerevan, 1962, 286 pages. [Aghayan E. B. History of Armenian Linguistics, Volume 2. Yerevan State University Press, Yerevan, 1962, 286 pages.]
3. Aghayan E. B. Endzhorov u haykakan barbaragitut'yan. Yerevan State University Press, Yerevan, 1984, 372 pages. [Aghayan E. B. General and Armenian Lexicology. Yerevan State University Press, Yerevan, 1984, 372 pages.]
4. Gharibyan A. Hayots' lezvi dasavandman metodika, dzernark mijndark' dprots'neri usuts'ich'neri yev mankavardakan buheti usanoght'yan hamar. Haypethrat, Yerevan, 1954, 563 pages. [Gharibyan A. Methodology of Teaching the Armenian Language, a Handbook for Secondary School Teachers and Students of Pedagogical Universities. Haypethrat, Yerevan, 1954, 563 pages.]

5. Gharibyan A. Hayots' lezv, dasagir'k V-VII dasaranneri hamar. 9-rd verahrat, Haypetusmankhrat, Yerevan, 1961, 282 pages. [Gharibyan A. Armenian Language, Textbook for Grades V-VII. 9th Edition, Haypetusmankhrat, Yerevan, 1961, 282 pages.]
6. Gharibyan A. Hay mankavardakan lezvabanut'yan. "Loys" hrat, Yerevan, 1969. [Gharibyan A. Armenian Pedagogical Linguistics. "Loys" Press, Yerevan, 1969.]
7. Sevak G. Zhamanakakank' hayereni hamarrot' patmout'yan, GA hrat, Yerevan, 1948, 276 pages. [Sevak G. A Brief History of Modern Armenian Language, Academy of Sciences Press, Yerevan, 1948, 276 pages.]
8. Sevak G. Zhamanakakank' hayots' lezvi dasavandts'vats', Yerevan State University Press, Yerevan, 1955, 357 pages. [Sevak G. Course on Modern Armenian Language, Yerevan State University Press, Yerevan, 1955, 357 pages.]